

ВІКТОРІЯ ФІЛІПPOBИЧ
(Полтава)

НЕДІЛЬНІ ШКОЛИ У ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДИ ПОЛТАВИ

Виділено головні педагогічні завдання, що ставили перед собою представники українських Громад; з'ясовано роль недільних шкіл у просвітницькій діяльності Громади у Полтаві.

Ключові слова: Полтава, громадівський рух, Громади, недільні школи, просвітницька діяльність.

Упродовж століть школа в Україні зазнавала значних утисків з боку Російської імперії. У цілому ситуація з освітою для простого народу залишалася складною. Саме це мав на увазі М. Драгоманов, говорячи, що «уся історія шкіл в Росії за останні сто років є ні що інше, як бійка уряду з наукою і освітою, та видумки як би не дати людям вчитись, особливо мужикові, – не дати вчитись навіть просто азбуки!» [2, с.14]. Він також наводить найпоширеніше і усталене по всій країні висловлювання панів супроти народної освіти: «Хто ж буде за плутом ходити, як усі мужики за книжки сядуть!» [2, с.15].

Однак навіть у таких складних умовах систематично робилися спроби розбудови української школи. Соціально-педагогічним осередком, який взяв на себе керівну роль у питаннях відродження української школи стали Громади.

Необхідно згадати, що 50-60-ті рр. ХІХ століття у Російській імперії характеризуються значним загостренням політичної боротьби, яка в Україні супроводжувалася пробудженням національної свідомості. Передчуття низки реформ, пошук нових реальних форм боротьби за громадські свободи сприяли пошуків нових культурно-освітньому середовищі.

Саме тоді з'явилася можливість певною мірою реалізувати педагогічні задуми минулих десятиліть стосовно просвітницької діяльності серед українського народу. Один із активістів Полтавської Громади О.Я. Кониський у своїх «Спогадах» пише: «У той час був цілковитий брак освіти серед народу, особливо серед кріпачів. Проте наближалось скасування кріпаччини, а разом з ним і набуття звільненими селянами громадянських прав, свідоме користування якими неможливе для маси темної і цілком неосвіченої. Таким чином саме собою постало питання невідкладного й енергійного сприяння народній освіті...» [4, с.12].

Тож метою нашого дослідження є висвітлення педагогічних завдань, які ставили перед собою українські громадівці та з'ясування ролі недільних шкіл у просвітницькій діяльності полтавської Громади.

Основні зусилля громадівці спрямовували на демократизацію народної освіти, національно-культурне відродження Полтавщини. Отже, серед основних форм освітньої діяльності громадівців у цьому регіоні можна виділити такі: заснування недільних шкіл та народних лекцій-читань, видання підручників українською мовою, відкриття бібліотек, спробу заснування «комітету грамотності» та інші. Однак найбільша увага у тогочасних умовах приділялася поширенню освіти серед населення, і неабияку роль у цьому процесі відіграли саме недільні школи. У 1862 р. по усій Україні їх нараховувалось 274. Викладання у цих школах велося українською мовою. У вільний час їх могли відвідувати робітники і ремісники, а також жінки. Саме така форма навчання сприяла значному зростанню рівня грамотності серед українського населення Наддніпрянщини. Л. Струніна, у статті, що вийшла друком у 1898 р., говорить, що особливість недільних шкіл не у навчанні лише по вихід-

них чи святкових днях та у різному віці учнів, – «це лишень певні умови, якими організатори шкіл зуміли вдало скористатися. Ці школи стали наслідком послідовної просвітницької діяльності, особливого ставлення громадівців до простих людей та освітньої ситуації, яка склалася у країні на цей час» [10, с. 305].

Л.Струніна підкреслює ще одну особливість, а саме – у недільних школах ніхто не працює через примус чи обов'язок. Тому у цих навчальних закладах була відсутня атмосфера тиску, рутини і бездушного формалізму, а навпаки, – відкритий шлях до активної роботи, яка приносить задоволення.

Цікавим є той факт, що у 1860 р. Т. Г. Шевченко надіслав до Полтави 1000 примірників свого «Букваря», який тільки-но вийшов друком у Петербурзі. У супровідному листі до громадівця Ф. Л. Ткаченка він просив усі виручені від продажу підручників гроші (по 3 коп. за один примірник) передати на потреби недільних шкіл [8, с. 112]. С. Ф. Русова пригадувала: «Хворий, уже при смерті, він хвилювався цим питанням... Його мучить невпевненість, що у цих перших школах навчання відразу не вистеметься найприроднішим способом – рідною мовою» [6, с.187].

Існує дві позиції щодо часу відкриття першої недільної школи у Полтаві Так, громадівець О. Кониський у своїх «Спогадах» стверджує: «Перша така школа для хлопців була відкрита в 1858 р. при чоловічій гімназії під керівництвом Строніна. Вчителями, крім дорослих, допускалися й кращі гімназисти 6–7 класів» [4, с.12]. Однак своє твердження Кониський не підтверджує жодними посиланнями на джерела. Таким чином, свідчень щодо підтвердження реального існування цієї недільної школи просто не існує.

Науковець Г. Жураківський зазначає, що їх і бути не може, адже перші недільні школи у Полтаві виникли не у 1858, а в 1860 р., про що є документальні свідчення [3, с.104]. Схожої думки дотримується і сучасна українська дослідниця Н. Побірченко, наголошуючи на необгрунтованому твердженні О. Кониського з цього приводу [7, с.41].

Таким чином, стає очевидним, що перша полтавська недільна школа була відкрита 24 квітня 1860 р. при чоловічій гімназії за ініціативою Олександра Строніна. Згідно до статистичних свідчень, які наводить Д. Граховецький, учні за соціальним станом поділялися таким чином: козаків – 220, дворян – 3, духовенства – 2, вільновідпущених – 8, тимчасовозобов'язаних – 258, купців – 3, міщан – 210, військових – 18. Кошти на існування цього навчального закладу виділялися із приватних пожертвувань, яких у 1860 році надійшло 75 крб., а у 1861 році – 655 крб. [1, с. 54].

Аналізуючи ці дані, необхідно звернути увагу на той факт, що перша у Полтаві недільна школа була досить великою, порівняно з недільними школами у Києві, де кількість учнів була у кілька разів меншою. Щодо вікового критерію учнів, відмічаємо, що серед тих, хто бажав навчатися не було строгих вікових обмежень. Зокрема, за віком учні були розподілені таким чином: 6 – 8 років – 138 чоловік; 10 – 12 років – 542; 20 – 30 років – 60; 30 – 40 років – 10; 40 – 50 років – 1.

Упродовж 1861 – 1862 рр. недільні школи виникають й у інших містечках Полтавщини, а саме: по одній у Миргороді, Кобеляках, Лубнах, Хоролі, Лохвиці, Золотоноші, дві у Кременчуці. У Полтаві навесні 1861 р. з'явилася недільна школа на чолі з розпорядником О. Кониським, а у вересні 1861 і у січні 1862 р. відкрилися дві жіночі школи, де розпорядницею була Є. Милорадович. Загалом на 1862 р. по Полтавській губернії діяло 25 недільних шкіл.

Отже, полтавські недільні школи виникли одні з перших у країні. Природно, що вони не мали достатнього досвіду. Викладачам доводилося самостійно розробляти програми викладання окремих предметів, удосконалювати методи та методику навчання, забезпечувати учнів необхідною літературою. Окрім того, оскільки учні були різного віку і різної підготовки, їх не могли об'єднати в один клас. Школярів розподіляли на дві групи: неписьменних, і тих, хто вже вмів читати. Навчання проводилося у недільні та святкові дні. Згідно з умовами, які поставила влада перед

відкриттям шкіл, перша година занять присвячувалася віровченню, а дві наступні години відводилися виключно читанню та навчанню письма й арифметики.

Одним із першочергових постало питання про мову викладання у цих освітніх закладах. Цікавим є той факт, яким чином було вирішено цю проблему у недільних школах Полтави. Адже навіть у цьому досліджуються глибокий демократизм та врахування думки учнів, навіть при розв'язанні організаційних проблем. О. Кониський пригадує: «Перше, ніж обговорити й вирішити, як зарадити цьому лихові, не покладаючись на особисті спостереження більшості вчителів, педагогічна рада школи вирішила перевірити спостереження фактами. Було опитано 140 учнів. Опитування відбувалося так: кожному була прочитана одна байка Крилова й відповідна до неї байка Гребінки. Тоді учня питали, яку з них він ліпше розуміє. Відповідь перевірялася тут же переповіданням, а тоді його питали, на якій з мов цих байок він бажає продовжувати науку. За мову Гребінки висловилося 123 учні. У таких умовах педагогічна рада визнала своїм обов'язком потурбуватися про відповідні підручники» [4, с. 12].

Про правила внутрішнього розпорядку, які діяли у цих навчальних закладах можна дізнатися зі статті «О воскресных школах» що вийшла друком у 1859 р. за авторством тогочасного «попечителя» Київського навчального округу М. Пирогова. Характеризуючи уклад першої у Києві недільної школи, він зазначає: «Учителі, майже всі як на підбір кращі з малоросів, як за здібностями, так і за моральними якостями, розпочали навчання грамоти письма і рахунку з неочікуваним педагогічним тактом, звернули увагу на всі нові методи і способи навчання... Різниця між недільною і казенними школами (так називають повітові і приходські) і в засобах, і в методах навчання, і в поведженні учителів з учнями просто вражає» [7, с. 41].

Необхідно зазначити, що у недільних школах насамперед, заборонялися фізичні покарання учнів. Це було досить дивним для тогочасної традиційної педагогіки. Представники педагогічних колективів недільних шкіл були переконані, що страх фізичного покарання згубно впливає на душу молодого людини. Викладачі усілякими засобами намагалися викликати в учнів довіру і симпатію до школи. У вільний від навчання час учням дозволялося пустувати, гратися. Вважалося, що цього неодмінно потребує молода натура.

У недільних школах неодмінною умовою навчання вважалося створення атмосфери поваги у відносинах між учителем та учнями. Ю. Мосаковський, учитель однієї з недільних шкіл, писав: «Викладачі недільних шкіл намагаються поводитися з учнями якнайлагідніше, і тому звертаються до учнів, як правило, «ви», а не «ти»... Щирість з боку викладача і вміння разом з ласкавим ставленням до учнів зберігати свою гідність, – ось головні умови з боку викладача, попереджати всі будь-які неприємні витівки проти нього учнів» [8, с. 21].

Представники Громад були просвітниками у суспільстві другої половини XIX ст., а їх освітня система суттєво відрізнялася від тогочасної, котра наголошувала на необхідності однакового стандарту у навченості, мисленні, поглядах і відсутності власних, відмінних від усталених, переконань. Активний громадівець А. Свидницький велику роль у навчанні відводив саме постаті учителя, як майстра своєї справи. Він застерігає учителів завжди підходити до учнів уважно і тактовно, а також ніколи не робити поспішних висновків про розумові здібності учнів. Адже «те, що може видаватися негараздом учня, може виявитися сором'язливістю чи переживаннями» [6, с. 128].

Працюючи у недільних школах, громадівці прагнули не лише дати елементарну освіту, а й певною мірою підготувати молодих людей до життя у суспільстві, пробудити у них почуття національної гідності. При проведенні вдалої просвітницької роботи серед населення їм вдалося уникнути формалізму і рутини, як явища, що було досить характерним для тогочасної системи освіти. Н. Побірченко наголошує, що недільні школи знесли стіну відчуження між школою і життям, пов'язали увесь навчальний матеріал з першочерговими потребами учнів [8, с. 24].

Характерною ознакою учнів недільних шкіл було їх прагнення до освіти, потяг до знань. І це не випадково, адже у них існувала гарна мотивація. Інтерес до освіти стрімко зростає після скасування кріпацтва, саме тоді у народі виникає сильне бажання вчитися. Цьому є просте пояснення, яке зафіксоване у журналі «Основа» за лютий 1862 р., де автор зазначає, що зі знесенням кріпацтва у народі, особливо по селах, «пішла гарна говірка, що треба учити дітей грамоті, щоб пани знов не закріпостили» [5, с. 52]. Учитель мав лише вірно скористатися цим потягом, спрямувати пізнавальну активність учнів у вірне русло, допомогти їм у здобутті таких необхідних знань.

На підтвердження значущості недільних шкіл для тогочасного суспільства наводимо висловлювання М. Пирогова, який зазначав: «Успіхи учнів недільних шкіл при старанному навчанні вражаючі. Грамота засвоюється майже удвічі і навіть утричі швидше, ніж у парафіяльних та інших училищах, відвідуваних щоденно. Читаючи, учні завжди розуміють, що читають, – явище, як відомо, що не так часто спостерігається в інших школах» [9, с. 101].

Успіх недільних шкіл наштотував громадівців на думку про те, що необхідно розширювати свою просвітницьку роботу. Саме тому рішенням учбової ради було організовано бібліотеку книг для домашнього читання, яка мала функціонувати на громадських засадах. О. Кониський пригадує: «...ми зрозуміли, що те, що ми даємо учням у школі, не задовольняє ростучої у них потреби освіти. Це і змусило нас організувати бібліотеку, щоб учні мали змогу читати книжку вдома» [4, с.12]. 12 січня 1862 р. він надіслав до Петербургу 50 карбованців та листа, у якому прохав Петербурзький комітет грамотності надіслати йому різноманітних книжок на цю суму. Невдовзі книги були вислані одним із представників комітету. Не дочекавшись офіційного дозволу на відкриття у Полтаві народної бібліотеки, О. Кониський самовільно організує у себе вдома видачу книг для читання усім бажаним.

Про відповідальне ставлення до освіти та шанобливе ставлення до книги, як великої цінності, свідчить той факт, що не було жодного випадку щоб книга не була повернута до бібліотеки у визначений час; при чому книги видавалися учням без жодної застави, а плата за користування бібліотекою не бралася.

Таким чином, різнобічна діяльність Громади була важливим етапом у історії української педагогіки, адже саме завдяки активним діям їх учасників можливість масової народної освіти ще і рідною мовою стала реалією тогочасного життя губернії. Однак широка популярність недільних шкіл, розвиток у них демократичних принципів навчання, викладання українською мовою лякали консервативне суспільство, а разом з ним насторожували й уряд. Недільні школи і народні читальні вільно діяли у Полтаві упродовж чотирьох років. Згодом на них починається гоніння, що мають наслідком арешти і заслання членів полтавської Громади.

Зауважимо, що освітні проблеми, котрі намагалися вирішити громадівці у другій половині XIX століття залишаються актуальними й у наш час. На сучасному етапі свого становлення і розвитку українська школа є вільною від утисків і переслідувань, які були характерні для позаминулого століття. Однак українська мова втрачає свою цінність і пошану, котрі мала саме тоді. Тож особливої гостроти набувають питання повернення до українських традицій і звичаїв, освіти на основі рідної мови.

Виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів діяльності Громади у Полтаві. У перспективі плануємо розглянути інші методи і форми культурно-просвітницької та виховної діяльності громадівців, а також проаналізувати педагогічні погляди провідних діячів полтавської Громади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Граховецький Д. Перші недільні школи на Полтавщині та їх діячі (1860– 1862рр.) / Д. Граховецький // Україна. – 1928. – № 4. – С. 51-73.
2. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М. Драгоманов // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / упор. Л. Д. Березовська та ін. – К. : Науковий світ, 2003. – С. 13-29.

3. Жураковский Г. Е. А.И. Стронин и Полтавская гимназия в конце 50-х годов XIX века / Г. Е. Жураковский // Советская педагогика. – 1943. – № 10. – С. 37-42.
4. Із спогадів старого полтавця // Молода Україна. – 1974. – № 7-8. – С. 12-13. (Уривок із щоденника О. Я. Кониського).
5. *Переходовець О.* З Полтави / О. Переходовець // Основа: Южно-русский літературно – учений вестник. – 1862. – лютий. – С. 52-58.
6. *Побірченко Н. С.* Громадівці про методику викладання окремих предметів / Н. С. Побірченко // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 1. – С. 126-137.
7. *Побірченко Н. С.* Київські громадівці і недільні школи (60-ті рр. XIX ст.) / Н. С. По-бірченко // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 40-44.
8. *Побірченко Н. С.* Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття. Книга 1. Київська Громада / Н. С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 307 с.
9. *Семергей Н.* Освітня діяльність полтавських громадівців / Н. Семергей // Рідний край. – 2001. – № 1. – С. 99-102.
10. *Струнина Л.* Первая воскресная школа в Киеве / Л. Струнина // Киевская старина. – Том LXI. – 1898. – С. 304-310.

ВИКТОРИЯ ФИЛИППОВИЧ

ВОСКРЕСНЫЕ ШКОЛЫ В ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГРОМАДЫ В ПОЛТАВЕ

Выделены главные педагогические задачи, которые ставили перед собой представители украинских Громад; определена роль воскресных школ в просветительской деятельности Громады в Полтаве.

Ключевые слова: *Полтава, громадское движение, Громады, воскресные школы, просветительская деятельность.*

VICTORIA FILIPPOVYCH

SUNDAY-SCHOOLS IN ENLIGHTENING ACTIVITY OF POLTAVA COMMUNITY

Leading pedagogical tasks which have been put by representatives of Ukrainian Communities are outlined; the role of Sunday-schools in enlightening activity of community in Poltava is found out.

Keywords: *Poltava, community movement, communities, Sunday-schools, enlightening activity.*

Одержано 16.11.2010, рекомендовано до друку 29.12.2010.